

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีป่าไม้อยู่หลายชนิด ซึ่งอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ป่าแต่ละชนิดในแต่ละพื้นที่มักจะมีหลากหลายของชนิดพืช และทรัพยากรป่าไม้ชนิดอื่นๆ ที่ผันแปรแตกต่างกัน มีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้องได้แก่ สภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศ ระดับความสูงจากระดับน้ำทะเล เป็นต้น ซึ่งทำให้สภาพความชื้น แสง และอุณหภูมิของพืชในป่ามีความแตกต่างกัน ความผันแปรของป่าไม้ดังกล่าวส่งอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้อยู่อาศัยอยู่ในภูมิภาคและพื้นที่ต่างๆ ของประเทศ โดยทั่วไปป่าไม้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ป่าไม้ผลัดใบ (Evergreen forest) และ ป่าผลัดใบ (Deciduous forest) ป่าไม้ผลัดใบแบ่งเป็น 7 ชนิด คือ ป่าดิบชื้น (Moist evergreen forest) ป่าดิบแล้ง (Dry evergreen forest) ป่าดิบเขา (Hill evergreen forest) ป่าสน (Pine forest) ป่าพุ่ม (Swamp forest) ป่าชายเลน (Mangrove forest) และป่าชายหาด (Beach forest) ป่าผลัดใบแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ป่าเบญจพรรณ (Mixed deciduous forest) และป่าเต็งรัง (Dry dipterocarp forest)

นับตั้งแต่อดีตการดำเนินชีวิตของคนมีการพึ่งพาอาศัยป่าอยู่ตลอด บางแห่งก็ยังคงรักษาสภาพป่าอยู่เช่นเดิม แต่หลายแห่งมีการแผ้วถางทำลายป่ากันมาก ซึ่งมีสาเหตุพื้นฐานมาจากจำนวนประชากรที่มากขึ้นในพื้นที่มีจำนวนเท่าเดิม การขยายตัวทางเศรษฐกิจจากเมืองสู่ชนบททำให้คนในชนบทมีความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น การเกษตรกรรมแบบเลื่อนลอยเป็นทางออกที่ชาวบ้านสามารถทำได้เพื่อเพิ่มรายได้ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการตัดดวงผลประโยชน์จากป่าเพียงอย่างเดียว ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดเหล่านี้ มีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามยังมีชุมชนบางแห่งที่ยังคงรักษาสภาพป่าและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติไว้ได้ถึงแม้จะผ่านระยะเวลามานาน การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าเป็นที่อยู่อาศัย มีการเพาะปลูกไม้ยืนต้นในพื้นที่อยู่อาศัย รวมทั้งมีการเพาะปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพและเพื่อใช้ในเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดชุมชนที่มีการดำรงชีวิตร่วมกับป่าในลักษณะการอนุรักษ์ มากกว่าการทำลาย ซึ่งการอนุรักษ์นี้เป็นการปลูกจิตสำนึกเพื่อลดความขัดแย้งในการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นแหล่งต้นน้ำได้มีชุมชนบางแห่งเป็นผู้ดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ชาวกระเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่มีการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในระบบที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม (Common-Pool Resources)

ที่ชุมชนช่วยกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน โดยที่มีค่านิยม ความเชื่อ กฎ ข้อห้าม-ข้อปฏิบัติ เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรให้คงความอุดมสมบูรณ์ เพื่อคนรุ่นลูกรุ่นหลานของชาวกระเหรี่ยงต่อไป (กุลวดี อ่างใน นิเวศวิทยา, ก.ย.-ธ.ค.2540)

ปี พ.ศ. 2541 จังหวัดน่านมีพื้นที่ป่าประมาณ 2,995,238 ไร่ หรือ 41.77 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่จังหวัด ชุมชนหมู่บ้านน้ำทิ ต.ผาทอง อ.ท่าวังผา จ.น่าน เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ที่เป็นป่าดิบแล้ง (Dry evergreen forest) ในปี พ.ศ.2543 มีพื้นที่ต้นน้ำที่มีขนาด 26,250 ไร่ มีชนเผ่าเมี่ยน (เย้า) ที่อาศัยในชุมชนจำนวน 3 ชุมชนย่อย ซึ่งได้มีการเรียนรู้เพื่อที่จะรักษาป่าและผลักดันแนวคิดของคนให้สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ โดยใช้ความร่วมมือของชุมชนเป็นกำลังสำคัญในการรักษาทรัพยากรป่า ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันไฟป่า การทำแนวกันไฟ การกำหนดมาตรการ กฎข้อบังคับตามความเชื่อ โดยมีพืชตระกูลปาล์มชนิดหนึ่งเป็นแรงผลักดันคือ “ต้าว” หรือ ชิด ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้กับคนในหมู่บ้านและต้องอาศัยการดูแลสภาพป่าให้สมบูรณ์ จึงจะสามารถให้ผลผลิตได้ การดูแลจัดการป่าต้าวในลักษณะนี้เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนนานนับสิบปี ทำให้สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างของพื้นที่ในหมู่บ้านรักษาป่ากับหมู่บ้านใกล้เคียงที่ไม่ได้รักษาป่าเอาไว้ได้อย่างชัดเจน ซึ่งสามารถดูสภาพความแตกต่างของป่า สิ่งดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของการจัดการที่สอดคล้องกับระบบความเป็นอยู่ของชุมชน ทำให้มีชุมชนข้างเคียงเริ่มตระหนักและเห็นความสำคัญของการรักษาป่า เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์ของสภาพป่าและรักษาทรัพยากรป่าให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญของการรักษาทรัพยากรป่าไม้และการจัดการต้นต้าว ซึ่งเป็นพืชป่าที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ต้องรักษาและฟื้นฟูให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา จึงจะสามารถเก็บผลผลิตได้ตลอดไป ด้วยแนวความคิดนี้เองผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษา การจัดการป่าต้าวในชุมชนน้ำทิ เนื่องจากสถานการณ์ที่ชาวบ้านประสบมีผลโดยตรงกับชีวิตความเป็นอยู่ชาวบ้านเอง โดยคาดหวังว่าการวิจัยครั้งนี้จะทำให้มีการเรียนรู้ที่นำไปสู่แก้ไขปัญหาด้วยการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่สามารถวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน ตลอดจนการวางแผนการจัดการทรัพยากรด้วยตัวของชุมชนเองตามวัฒนธรรม ความเชื่อเพื่อรักษาป่าต้าว ฟื้นฟูสภาพป่า สร้างความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีความเป็นปึกแผ่นช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อรักษาผืนป่าที่เป็นแหล่งผลิตลูกต้าวที่ทำรายได้ให้กับคนในชุมชน ทั้งยังเป็นแหล่งต้นน้ำที่มีความสำคัญต่อชาวชุมชนบ้านน้ำทิและชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ลุ่มน้ำน่านด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการต้นตำในป่าเชิงอนุรักษ์ โดยชุมชนน้ำก
2. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากต้นตำในด้านการผลิตและการตลาดของลูกชิด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาครั้งนี้จะทำให้ทราบถึง พัฒนาการความเป็นมาของแนวคิดและการจัดการต้นตำในป่าที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน ศักยภาพความสามารถในการจัดการที่มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนตามกระแสของผลกระทบที่เกิดขึ้นตามสาเหตุหรือปัจจัยในชุมชนที่สำคัญคือ จะทำให้ทราบแนวทางการจัดการต้นตำของชุมชนบ้านน้ำก ต.ผาทอง อ.ท่าวังผา จ.น่าน ที่จะดำเนินการต่อไปในอนาคต ซึ่งอาจจะนำไปปรับใช้เป็นแนวทางการสนับสนุน ขยายแนวความคิดและวิธีการจัดการการอนุรักษ์ต้นตำในชุมชนอื่นๆ ให้กว้างขวางขึ้นต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

พื้นที่ที่จะใช้ศึกษา คือ หมู่บ้านน้ำก ต.ผาทอง อ.ท่าวังผา จ.น่าน ซึ่งผู้วิจัยมีเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ก็ คือ เป็นหมู่บ้านชนบทที่มีปรากฏการณ์ตามที่ผู้วิจัยได้วางประเด็นที่จะศึกษาเอาไว้ตั้งแต่ต้น คือ ชุมชนที่มีพื้นที่ติดอยู่กับป่า มีการใช้ประโยชน์จากป่าธรรมชาติ มีการจัดการป่าในลักษณะของป่าชุมชน โดยใช้วิธีการที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดร่วมกัน ตามระบบความเชื่อและความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เป็นแบบเครือญาติ

นิยามศัพท์

ต้นตำ หมายถึง ไม้ยืนต้นตระกูลปาล์ม ชื่อวิทยาศาสตร์ *Arenga pinnata* Merr. ต้นตำมีอายุยาวนานถึง 20-25 ปี สามารถเก็บผลได้เมื่ออายุ 15-20 ปี ออกผลในลักษณะเป็นทะลาย ในหนึ่งต้นจะมีประมาณ 3-7 ทะลาย ผลมีสีเขียวเข้มขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว เมล็ดตำที่ผ่านขบวนการผลิตต่างๆ จะถูกนำมารับประทานร่วมกับของหวานชนิดต่างๆ เช่น ไอศกรีม ของหวาน เป็นต้น

ลูกชิด หมายถึง เมล็ดตำที่ผ่านกระบวนการผลิตลูกชิด ด้วยการเผาผลตำ ตัดก้านผล ต้มผลตำ และบีบผลตำ จนได้เมล็ดตำสีขาวขุ่น ยาวเรียวยาว 3 เมล็ดใน 1 ผลตำ ซึ่งเมล็ดตำดังกล่าวเรียกว่า “ลูกชิด”

ผลตำว หมายถึง ผลตำวคิบตีเขียวเข้มขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว ที่ยังไม่ผ่านกระบวนการผลิตลูกชิต

ตำวแห้ง หมายถึง ลูกชิตที่พ่อค้ารับซื้อมาจากชาวบ้านและยังไม่ได้ถูกนำไปแช่น้ำ

ตำวเปียก หมายถึง ลูกชิตที่พ่อค้านำไปแช่น้ำเป็นเวลา 2 – 3 วัน ก่อนส่งขายที่โรงงาน

ลูกชิตเชื่อม หมายถึง ลูกชิตที่ผ่านการแปรรูปจากโรงงานผลิตลูกชิต เพื่อจำหน่ายลูกชิตเชื่อมในลักษณะบรรจุปี๊บๆ ละ 21 กิโลกรัม

การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้ (ผลตำว) อย่างชาญฉลาดและมีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะให้ผลประโยชน์กับมนุษย์มากที่สุด มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในป่าให้พอเหมาะและยอมให้มีการสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุด ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งการป้องกันบำรุงรักษาหรือการกระทำใดๆ ที่จะรักษาทรัพยากรเหล่านั้นให้ยั่งยืนที่สุด ให้คงสภาพความอุดมสมบูรณ์หรือให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

การใช้ประโยชน์จากต้นตำว หมายถึง การเก็บเกี่ยวผลิตผลจากต้นตำวในทุกรูปแบบ ที่ชุมชนหรือคนในชุมชนมีการเก็บ ทั้งเพื่อการจำหน่ายและการบริโภคในครัวเรือน

รูปแบบการจัดการต้นตำวในป่าเชิงอนุรักษ์ หมายถึง ภาพรวมของกระบวนการและการจัดการต้นตำวที่คนหรือชุมชนได้มีการปฏิบัติอย่างชัดเจนจนสามารถมองเห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งจะรวมถึง การดูแลรักษา การฟื้นฟู การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ โดยการดูแลและควบคุมของชุมชนเอง เพื่อให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากทรัพยากร

ชาวเข่า ชาวเมี่ยน ชาวบ้าน หมายถึง ประชากรในพื้นที่การศึกษาวิจัย คือ ชุมชนหมู่บ้านน้ำทิ คำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

การผลิตลูกชิต หมายถึง วิธีการที่ทำให้มีการเปลี่ยนรูปจากผลตำวมาเป็นลูกชิต โดยผ่านกรรมวิธีต่างๆ ได้แก่ การตัด การเฉาะ การต้ม การบีบ เป็นต้น

การตลาดของลูกชิต หมายถึง การขายลูกชิตในลักษณะต่างๆ ที่ทำให้เกิดรายได้และมีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์การเป็นเจ้าของ

ระบบนิเวศของต้นตำวในป่า หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างต้นตำวในป่ากับสภาพแวดล้อมต่างๆทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่ต้นตำวดำรงชีวิตอยู่